

УДК 316.613.434:004-042.72-053.5

Дзюба Тетяна Михайлівна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри
загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

ВІРТУАЛЬНА АГРЕСІЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Анотація. *Стаття висвітлює феномен віртуальної агресії як одного з наслідків інтернет-залежної поведінки підлітків. Розглянуто результати емпіричного дослідження взаємозв'язку між видами реакцій агресивності та факторами інтернет-залежної поведінки підлітків.*

Ключові слова: *агресія, віртуальна агресія, інтернет-залежна поведінка, кібербулінг, відкрита агресія, прихована агресія, тролінг, адитивна особистість.*

Дзюба Татьяна Михайловна

ВИРТУАЛЬНАЯ АГРЕССИЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ ИНТЕРНЕТ- ЗАВИСИМОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. *Статья посвящена изучению феномена виртуальной агрессии как одного из последствий интернет-зависимого поведения подростков. Рассмотрены результаты эмпирического исследования взаимосвязи между видами реакций агрессивности и факторами интернет-зависимого поведения подростков.*

Ключевые слова: *агрессия, виртуальная агрессия, интернет-зависимое поведение, кибербулинг, открытая агрессия, троллинг, аддитивная личность.*

Tetyana Dzyuba

VIRTUAL AGGRESSION AS A RESULT OF THE INTERNET-DEPENDENT BEHAVIOR OF TEENAGERS

Abstract. *The paper studies the phenomenon of virtual aggression as one of the consequences of Internet-dependent behavior of teenagers, examines the results of an empirical study on the relationship between the types of aggressiveness' reactions and factors of Internet addiction of teenagers.*

Keywords: *aggression, virtual aggression, Internet-dependent behavior, kiberbuling, open aggression, trolling, additive identity.*

Постановка проблеми

Дитина і комп'ютер — це поєднання, якого на сучасному етапі життя неможливо уникнути. Теж саме стосується телевізора й Інтернету. З раннього віку малеча має вільний доступ до віртуального світу. Доволі часто самі батьки

сприяють виникненню у дитини віртуальної залежності. Проблема криється не в тому, що в нашому житті є електронні засоби інформації та комунікації. Проблемою стає підміна «живого» спілкування дорослих і дітей віртуальним. Іноді ефекти такого спілкування дуже позитивні, але часом дитина може робити речі, які ніколи б не дозволила собі в «живому» оточенні. Саме тут приховано головну небезпеку занурення дитини у віртуальний світ: діти не відчують жорстокість як жорстокість. У грі все просто і динамічно, тому складається хибне враження, що реальний та віртуальний світи не мають відмінностей. Утім, реальна ситуація є зовсім іншою: людина, яка вважає себе добросердною у звичайному житті й ставиться до людей доброзичливо, може легко вибухнути агресією в палкій інтернет-суперечці.

Психологічні дослідження доводять, що оточення, в якому діють люди, може впливати і, насправді, впливає на їхню поведінку. За певних обставин майже кожна людина здатна на вчинки, які раніше вважала б для себе абсолютно неможливими, неприйнятними. Дедалі частіше в неакадемічній, популярній пресі з'являються повідомлення про лавиноподібне збільшення інтернет-залежності у низці країн. Дослідження цієї проблеми, за даними останніх публікацій, показують, що від 2–3% регулярних користувачів Інтернету страждають на серйозну інтернет-залежність, проводячи велику кількість вільного часу в пошуках інформації або в спілкуванні у цьому середовищі^{10, 12}. Отже, з'явився новий вид психічного розладу — інтернет-залежність.

Цілком зрозуміло, що підлітковий вік є найнебезпечнішим періодом щодо формування інтернет-залежної поведінки (Дж. Рідчардсон), а причини цього криються у змінах вікового розвитку, зокрема: 1) для цього віку притаманне прагнення до пізнання всього нового, незвичайного (І. Кон), «почуття дорослості», яке виявляється у гіпертрофованій потребі самостійності, самоствердження, відмови від дитячої «моралі успіху» (Н. Максимова), бажання копіювати звички і способи поведінки старших, острах відстати від однолітків, здаватися в їхніх очах смішним (М. Кондратьєв, В. Мухіна); 2) вікові особливості підлітків характеризуються негативізмом як крайнім проявом реакції емансипації (А. Личко).

Основну причину, яка занурює підлітка у світ віртуальних подій, закордонні дослідники вбачають у комунікативній депривації (М. Джуммер), тобто дитина стає закритою («*closed child*», П. Мортлі) для відкритого спілкування з однолітками. Вона втрачає емоційний контакт із батьками та педагогами, які на цьому етапі відіграють головну роль у її соціально-психологічному становленні (С. Іванов). Водночас дорослі не завжди розуміють важливість щирого відвертого спілкування з дитиною, не відчують певної загрози від віртуальної комунікації (Ф. Астанціні). За таких умов Інтернет

¹⁰ Янг К. С. Диагноз – интернет-зависимость / К. С. Янг // Мир Интернета. — 2000. — С. 24–29.

¹² Young K. Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder / K. Young // CyberPsychology&Behavior. Fall 1998, 1(3). — P. 237–241.

може повністю замінити інтимно-особистісне спілкування, яке в цьому віці є провідною діяльністю (О. Пережогін).

Тому проблема віртуальної агресивності підлітків є актуальною як у теоретичному, так і в прикладному значенні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Аналізуючи негативні впливи інтернет-комунікативних технологій, дослідники називають загальні риси, які створюють певне поле для виникнення проблеми втрати психологічної безпеки у віртуальному просторі. Зокрема, С. Федоренко вказує, що до них, передусім належать: 1) споживання сурогатної інформації (жахів, насильства, порнографії, комерційної реклами тощо), унаслідок чого формується неадекватна модель світу; 2) захоплення віртуальним насильством, жорстокими відеоіграми, які породжують віртуалізацію життєвого простору й стають загрозою для психічного здоров'я особистості⁸. Вітчизняні дослідники О. Кочарян, Н. Гущина вирізняють такі інтернет-загрози, як нелегальні й шкідливі матеріали, які не відповідають віковим особливостям і негативно впливають на фізичне й психічне здоров'я дітей (небажаний контент); кібер-хуліганство (кібер-булінг, кібер-гумлінг, гріфери); спам, недостовірна інформація тощо⁴. Г. Смолян вказує на такі фактори, як: незрілість особистості, яка виявляється в нездатності до самостійного свідомого вибору інформації, релевантної своїм інтересам, переконанням і планам; установки особистості на конформізм, на готовність до сприйняття маніпулятивного інформаційного впливу; стан соціуму, який сприяє підвищеній навіюваності, масовому зараженню ідеями⁷.

Зважаючи на те, що саме у підлітковому віці визначаються способи психосоціальної адаптації, які стають характерними для індивіда протягом усього подальшого життя, перелічені фактори можуть призвести до закріплення особистісних деформацій: специфічних підліткових комплексів, емоційно-установочної готовності особистості дитини, яка виявляється або в агресивному реагуванні, або у вигляді конформної поведінки, тривожності, фрустрованості, неадекватного самооцінювання.

Одним із серйозних наслідків інтернет-залежної поведінки підлітка є віртуальна агресія, що пов'язано, передусім, із загальною соціальною напруженістю, психологічною неврівноваженістю всього суспільства, кризою соціальної системи, що зростає. Цей вид агресії виникає на тлі певного психічного стану, в якому можна виділити *три компоненти агресивності*: 1) *пізнавальний* – допомагає зорієнтуватися в ситуації, виділити об'єкт для нападу й обрати засоби нападу; 2) *емоційний* – характеризується наявністю

⁸ Федоренко С. В. Глобалізація розвитку комп'ютерних технологій: Інтернет, досягнення та наслідки / С. В. Федоренко // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали VI Всеукр. наук. конф. — Тернопіль, 2010. — Ч. 2. — С. 50–54.

⁴ Кочарян А. Б. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : навч.-метод. посіб. / А. Б. Кочарян, Н. І. Гущина. — Київ, 2011. — 100 с.

⁷ Смолян Г. Л. Проблемы обеспечения гарантий безопасности информационного общества / Г. Л. Смолян, А. А. Кононов // Научно-техническая информация. — 2003. — № 8. — Серия 1. — С. 13–18.

гніву, який доволі часто, але не завжди, супроводжує агресію й іноді набуває форми афекту ярості; 3) *вольовий* – як спроможність особистості здійснювати самоконтроль за власними агресивними станами та агресивними діями.

Віртуальну агресію за засобами поділяють на пряму/відкриту і приховану/латентну. *Відкриту агресію* західні дослідники ще називають *кібербулінгом (cyber-bullying)*, характеризуючи її як відкритий напад з метою завдання психологічної шкоди, агресивну поведінку у широкому діапазоні – від грубих жартів до віртуального терору, який може призвести навіть до суїциду жертви. Цікавим фактом, який нам довелося констатувати завдяки аналізу різноманітних інформаційних джерел, є численні спроби «стихійного» аналізу питання самими учасниками віртуального спілкування, які набувають форм текстів у блогах, повідомлень на форумах, записів у спільнотах. Серед таких феноменів вирізняють *вербальну кіберагресію* як дію, спрямовану на завдання різних видів психологічного дискомфорту учасникам інтернет-спілкування за допомогою розміщення відповідних текстових інтернет-повідомлень у широкому розумінні (зокрема із записами у блогах) чи образів.

На думку дослідників, кіберагресія у більшості випадків: 1) спрямована не проти реальної, відомої агресору людини, а проти віртуального персонажа; 2) реалізується від віртуально сконструйованого «Я»; 3) залишається невідомою оточенню агресора у реальному світі⁶. Така кіберагресія характерна для дорослих, тоді як підлітки можуть обрати для мобінгу реального однокласника чи сусіда. У школах стало «модним» не просто глузувати, а привселюдно жорстоко бити своїх однокласників і знімати це на камеру, щоб потім викласти відео в Інтернеті. У такий спосіб підлітки здобувають собі авторитет та популярність. Насильство породжує у них агресію, страх, порушує психіку й провокує неконтрольовану поведінку.

Інколи кіберагресія може протягом тривалого часу не позначатися на поведінці агресора в реальному житті, що ускладнює її діагностику та розроблення можливих превентивних педагогічних і психологічних засобів.

Прихована (латентна) агресія виявляється у дещо інших формах. Така агресія ніколи не позиціонує себе як, власне, агресія, маскуючись під дискусію, обмін думками та інші нормативні форми спілкування. Її основними знаряддями є іронія, сарказм, замасковані образи, провокаційні висловлювання тощо. Якщо пряму агресію можна порівняти з ударом кийком по голові, то прихована – це укол у больову точку. Здається, такі уколи менш небезпечні, але тривалий вплив прихованої агресії завдає значно більшої психологічної шкоди. Прихована агресія стає добрим підґрунтям для виникнення багатьох страхів: страху залежності від стосунків, страху бути відкинутим, інтимофобії (острахи емоційної близькості), страху зіткнутися зі своїми і чужими емоціями. Це і породжує захисну реакцію: емоційне дистанціювання, уникнення близькості у реальних стосунках. Коли підліткові страшно, він плаче, кричить, тікає,

⁶ Немеш О. М. Інтернет-технології в психологічній практиці : посібник / О. М. Немеш. — Київ : Слово, 2014. — 256 с.

ховається.

Агресивна поведінка підлітків зумовлена сукупністю індивідуальних і соціально-психологічних факторів. Як соціальні фактори, що домінують, виступає індивідуальний досвід переживання або спостереження факту насильства, низький соціально-економічний статус сім'ї та негативні стратегії сімейного виховання¹.

Особистісні характеристики також відіграють важливу роль у формуванні агресивної поведінки. До них ми відносимо підвищений рівень психопатизації, нестійкість емоційного стану, що виявляється в підвищеній збудженості, подразливості, а також схильності до депресії, яка призводить до підвищення рівня тривожності, скутості, невпевненості в собі. Як правило, той, хто стає інтернет-залежним, змінює свою особистість. Це вже не гармонійна особистість, а адиктивна особистість. По-перше, для адиктивна характерна зміна адиктивної реалізації. Сьогодні він – інтернет-залежний, завтра – любовний адикт, післязавтра – патологічний гравець, а трохи згодом він удасться до наркотиків або до алкоголю. По-друге, небезпека полягає в тому, що дуже часто, рано чи пізно, адиктивні особистості стають соціально дезадаптованими¹¹.

Зважаючи на актуальність проблеми, *метою* статті є дослідження взаємозв'язку між видами реакцій агресивності та інтернет-залежною поведінкою підлітків.

Виклад основного матеріалу

Для дослідження особливостей взаємозв'язку між видами реакцій агресивності та інтернет-залежною поведінкою підлітків використовувалася методика «Сприйняття Інтернету» О. Щепіліної та особистісний опитувальник Басса-Дарки. Вибірку досліджуваних становили 179 учнів 9–11 класів, віком 14–16 років. Досліджені були розділені на дві групи за типом навчального закладу (49% учні професійно-технічних училищ та 51% — учні ЗОШ I–III ступенів). Статистичне опрацювання даних і графічна презентація результатів здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 12.0).

Використання опитувальника О. Щепіліної допомогло дослідити особливості сприйняття підлітками Інтернету та визначити ризики віртуального середовища для цієї вікової групи. Зауважимо, що методика визначає три групи факторів, кожна з яких поділяється на шкали: фактор залежності (приналежність до мережевої субкультури; нецілеспрямованість поведінки; потреба в сенсорній стимуляції), фактор особливості сприйняття Інтернету (мотивація використання Інтернету; зміна стану свідомості внаслідок

¹ Вакуліч Т. М. Провідні патерни адиктивної поведінки підлітків з інтернет-залежністю / Т. М. Вакуліч // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. — Київ: Міленіум, 2006. — Т. 1. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. — Ч. 18. — С. 100–105.

¹¹ Hamilton K., Kalb C. They log on but they can't log off / K. Hamilton, C. Kalb // Newsweek, December 18. — 1995. — P. 60–61.

використання Інтернету; сприйняття Інтернету як найкращого, порівняно з реальним життям («втеча») спілкування), та наслідки залежності (час в Інтернеті; простір в Інтернеті; сприйняття Інтернету як проєктивної реальності; одухотвореність Інтернету; прагнення перенести норми віртуального світу в реальний).

Аналіз відповідей респондентів за фактором «особливості сприйняття Інтернету», який складається зі шкал: зміна стану свідомості внаслідок використання Інтернету; сприйняття Інтернету як найкращого, порівняно з реальним життям («втеча») спілкування (див. рис. 1), показав, що більшість із 56% опитаних учнів ЗОШ і відповідно 75% учнів ПТУ вказують на факт зміни свідомості через перебування в мережі Інтернету.

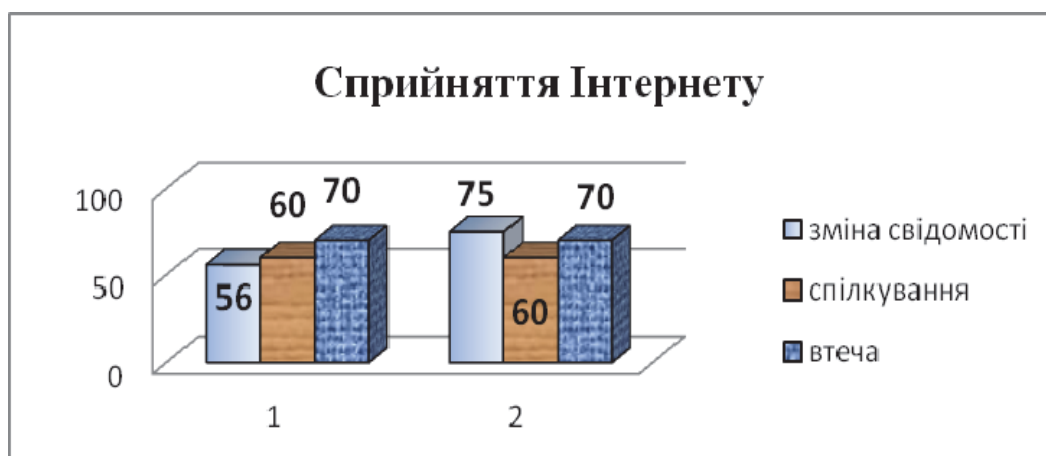

Рис. 1. Розподіл особливостей сприйняття мережі Інтернету серед учнів ЗОШ та учнів ПТУ (1 – учні ЗОШ, 2 – учні ПТУ)

Водночас, за даними рис. 1 видно, що для підлітків (учнів ПТУ) характерні вищі показники за шкалою «зміни свідомості». Зокрема, розбіжності спостерігаються в переважанні віртуального над реальним (при $p \leq 0,05$) у групі учнів ПТУ. Як зауважував Л. Виготський, «свідомість – це рефлексія суб’єктом дійсності, своєї діяльності, самого себе»². Тому рефлексія реальності підлітка, який перебуває в мережі Інтернету, поділяється на сприйняття реального світу і віртуального світу. По суті, віртуальна реальність підлітка є продуктом його активності, але вона рефлектується підлітком не як продукт власної діяльності, а як об’єктивно існуюча реальність. Оскільки суб’єктивне світовідчуття підлітка за таких умов ототожнюється з об’єктивно існуючою реальністю, можемо припустити, що відбувається «підміна» реального світовідчуття віртуальним. Це підтверджується тим фактом, що 70% опитаних підлітків обох груп вибірки зізнаються в тому, що вони знаходять собі друзів, однодумців завдяки спілкуванню в мережі. Таке спілкування їм подобається, є для них зрозумілим. Окрім того, саме в цьому середовищі вони знаходять розуміння,

² Виготський Л. С. Детская психология : собрание соч. : в 6 т. / Л. С. Виготский. — М. : Педагогика, 1984. — Т. 4. Педология подростка. — 432 с.

підтвердження своєї значущості у світі й світу загалом. Важливим є й те, що підліток може шукати через Інтернет однолітків за інтересами, яких він не знайшов у реальному світі.

Цікавим виявився той факт, що 60% підлітків обох груп вибірки віддають перевагу перебуванню в мережі Інтернету, де можуть задовольнити свої соціальні потреби, які не можуть задовольнити в реальному світі. Інтернет-простір для таких підлітків – це, передусім, простір самореалізації. Вони вважають Інтернет більш безпечним і цікавим, аніж реальне середовище, прагнуть до тиражування власних або видуманих образів у інтернет-просторі.

Результати опитування за фактором «Залежність від Інтернету», який складається зі шкал нецілеспрямованість поведінки, приналежність до мережевої субкультури та потреби в сенсорній деривації, представлено на рис. 2.

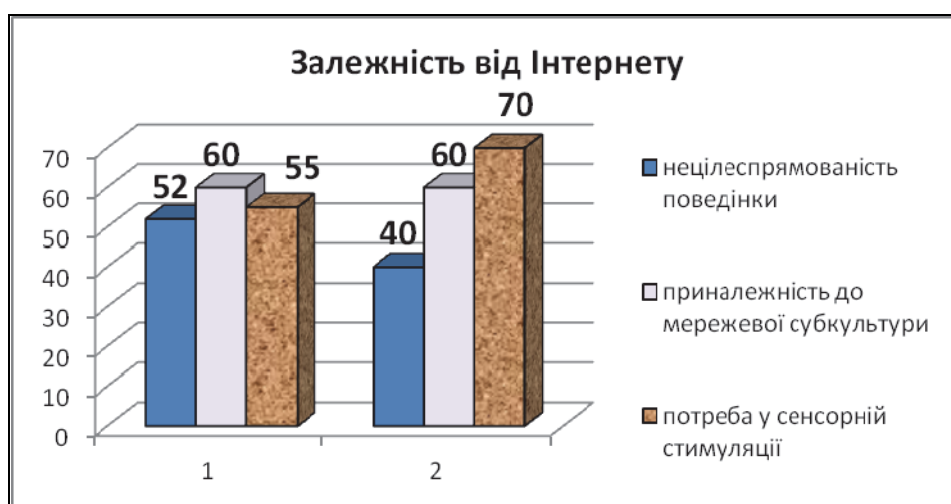

Рис. 2. Особливості інтернет-залежної поведінки серед учнів ЗОШ та учнів ПТУ (1 – учні ЗОШ, 2 – учні ПТУ)

Представлені результати діаграми свідчать, що загалом для підлітків характерним є досить високий рівень залежності від Інтернету. Переважна більшість підлітків (55% і 70%) мають потребу у сенсорній стимуляції (це допитливість, потреба в нових відчуттях, враженнях, у визнанні досягнень тощо). Водночас більшість учнів ЗОШ (65% опитаних) та понад третина учнів ПТУ (40% опитаних) нецілеспрямовано використовують мережу Інтернету. Ця група учнів зазначає, що, перебуваючи в мережі Інтернету, вони можуть займатися тим, чим хочуть і як захочуть, оскільки не мають чітко визначеної мети щодо його використання.

Отже, підлітки, які не знаходять розуміння в інших людей у реальному світі, прагнуть знайти себе в іншій реальності, зокрема в інтернет-просторі. Вони сподіваються, що цей простір забезпечить їм прийняття, розуміння й вислуховування. Проте результати останніх досліджень на вітчизняних вибірках засвідчують, що підлітки недостатньо поінформовані щодо правил

поведінки в інтернет-мережі^{1, 3}.

Загалом, результати дослідження за цією методикою свідчать про те, що переважна більшість підлітків обох груп перебувають на стадії захопленості Інтернетом, на що вказують досить високі показники потреби у сенсорній стимуляції (55% і 70% відповідно). Ця потреба є новою в ієрархії потреб підлітка і вказує, скоріше, на втечу від реальності, оскільки перебування в Інтернеті на цьому етапі набуває систематичного характеру. Тому доцільним є впровадження системних заходів, спрямованих на формування у підлітків безпечної поведінки в інтернет-мережі, проведення просвітницької роботи з цією категорією учнів.

Для виявлення взаємозв'язку між видами реакцій агресивності та факторами інтернет-залежної поведінки підлітків використовувався кореляційний аналіз за критерієм χ^2 Пірсона. За індексом агресивності (ІА) виявлено статистичну значущість за шкалами віртуальне спілкування (-0,540*), нецілеспрямованість поведінки (0,787*) та одухотвореність Інтернету (-0,432*), що вказує на те, що віртуальне життя для підлітків є більш привабливим і змістовним, ніж реальність. Такі підлітки вважають, що межі між реальним і віртуальним світами не існує, мріють «переселитися» у віртуальний світ, скаржаться на те, що у віртуальному світі відбувається більше цікавих реальних подій. Іншими словами, підлітки поступово втрачають зв'язок із реальністю, а надмірне віртуальне спілкування формує у них агресивний погляд на світ. Діти щодня в Інтернеті матюкаються, погрожують розправою, скаржаться на батьків тощо. Віртуальна агресивна поведінка підлітків може бути представлена в доволі широкому діапазоні – від грубих жартів до віртуального тероризму, який може призвести навіть до суїциду жертви⁵.

Підтвердженням цього є статистична значущість між вербальною агресією та фактором «зміна стану свідомості внаслідок використання Інтернету» (-0,405**, при $p \leq 0,01$) та індексом ворожості (ІВ) та фактором «простір в Інтернеті» (-0,721*, при $p \leq 0,01$). Зауважимо, що, за даними окремих вітчизняних досліджень, вербальна агресія, або кібербулінг, є типовим явищем для підлітків, а найпоширенішим різновидом кібербулінгу є флейм (від англ. *flame* – вогонь) – обмін повідомленнями на інтернет-форумах і чатах: словесна війна, яка не має жодного стосунку до початкової теми. Повідомлення флейму містять особисті образи, часто спрямовані на подальше розпалювання суперечки, сварки⁹.

¹ Вакуліч Т. М. Провідні патерни адиктивної поведінки підлітків з інтернет-залежністю / Т. М. Вакуліч // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. — Київ: Міленіум, 2006. — Т. 1. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. — Ч. 18. — С. 100–105.

³ Колиофутис А. Інтернет-зависимость подростков. Статистические данные [Электронный ресурс] / Афанасиос Колиофутис. — Режим доступа: <http://www.rempitousia.ru/2013/07>

⁵ Найденова Л. Кибер-буллинг: опасное виртуальное «быкование» [Электронный ресурс] / Л. Найденова // ПСИ-ФАКТОР. — Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/cyber-bullying.htm>

⁹ Шерман О. М. Агресія в Інтернеті / О. М. Шерман; Львівський держ. ун-т безпеки життєдіяльності. — Режим доступу: lubtp@ukr.net

Водночас цікавими є факти виявлення підлітками прихованої інтернет-агресії, зокрема такого її виду, як тролінг (від англ. *trolling*), головною метою якого є внесення розладу в спільноту (розміщення провокаційних повідомлень тощо). За даними нашого дослідження, існує статистична значущість між фактором «зміна стану свідомості внаслідок використання Інтернету» та видами агресивних реакцій непряма агресія і почуття провини (0,412**, при $p \leq 0,01$ і -0,446*, при $p \leq 0,05$ відповідно). Окрім того, маємо залежність між типом мотивації використання Інтернету та втратою відчуття часу, проведеного в Інтернеті, сприйняттям Інтернету як живої істоти, які виявляються на рівні статистично значущих показників агресивності підлітків (див. рис. 3 і рис. 4).

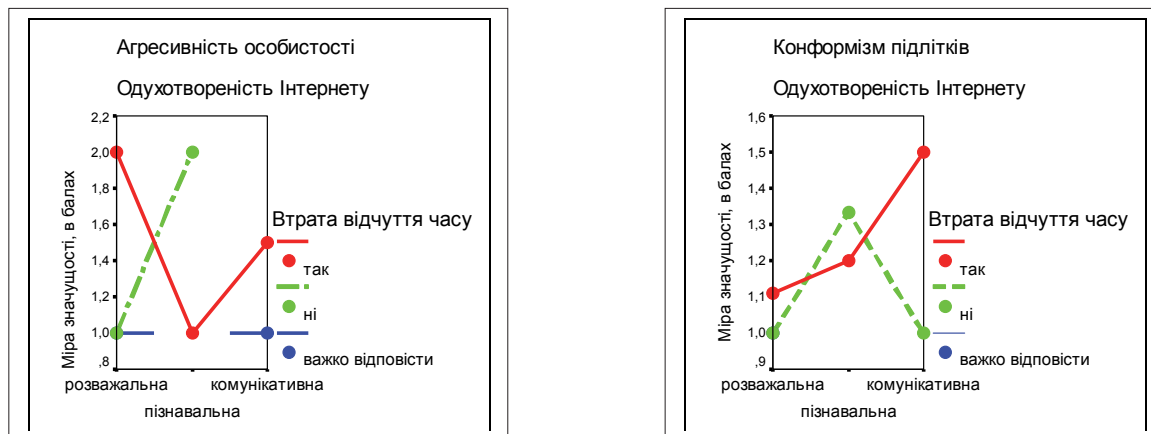

Рис. 3–4. Взаємозв'язок між агресивністю (конформізмом) підлітків та факторами інтернет-залежної поведінки

Отже, маємо підстави вказувати на підтвердження нашого припущення: існує прямий зв'язок між видами реакцій агресивності та інтернет-залежною поведінкою підлітків. На нашу думку, це можна пояснити реальною схильністю підлітків потрапляти в небезпечні ситуації внаслідок виявленої ними агресії у формі нападів або провокуючої поведінки (приниження, знуцання, оббріхування тощо). Для підлітків з інтернет-залежною поведінкою віртуальний простір виступає місцем самореалізації своїх властивостей, але така самореалізація може мати й антисуспільну спрямованість, у межах якої виявлятиметься агресивність до окремих користувачів, навмисно створюватимуться або провокуватимуться конфліктні ситуації тощо.

Поряд із тим, існує інша група підлітків, підлітків, схильних до залежної поведінки. Таким підліткам властива моральна нормативність, відсутність відчуття соціальної підтримки й залученості до соціуму. Через це вони шукають підтримки в інтернет-середовищі й мають високі показники залучення до інтернет-простору, що може вказувати на їхню схильність до інтернет-залежної поведінки.

Висновки

Інтернет-залежність має серйозну загрозу для психічного та фізичного здоров'я підлітків. Така залежність сприяє формуванню цілої низки психологічних проблем: конфліктної та агресивної поведінки, хронічних депресій, надання переваги віртуальному простору перед реальним життям, труднощів адаптації в соціумі, втрати здатності контролювати час перебування за комп'ютером, виникнення почуття дискомфорту за умови відсутності можливості користування Інтернетом.

Одним із серйозних наслідків інтернет-залежності підлітка є віртуальна агресія, яка виникає на основі певного психічного стану і визначає особливості його поведінки у реальному і віртуальному світах. Психологічними *причинами віртуальної агресії підлітка* є: інстинкт самозахисту, фрустрація, бажання домінувати, комплекси, слабкість гальмівних центрів тощо.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Нині в Україні залишаються маловивченими проблеми патологічної схильності до використання комп'ютерних артефактів у підлітковому середовищі. Серйозного вивчення вимагають також питання безконтрольного їх використання, що супроводжується недооцінюванням небезпеки, яка за цим стоїть. Тому доцільним є впровадження системних заходів, спрямованих на формування у підлітків безпечної поведінки в інтернет-мережі, проведення просвітницької роботи з цією категорією учнів.

Список використаних джерел

1. Вакуліч Т. М. Провідні патерни адиктивної поведінки підлітків з Інтернет-залежністю / Т. М. Вакуліч // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. — Київ : Міленіум, 2006. — Т. 1. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. — Ч. 18. — С. 100–105.
2. Выготский Л. С. Детская психология : собрание соч. : в 6 т. / Л. С. Выготский. — М. : Педагогика, 1984. — Т. 4. Педология подростка. — 432 с.
3. Колиофутис А. Интернет-зависимость подростков. Статистические данные [Электронный ресурс] / Афанасиос Колиофутис. — Режим доступа : <http://www.pemptousia.ru/2013/07>
4. Кочарян А. Б. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : навч.-метод. посіб. / А. Б. Кочарян, Н. І. Гущина. — Київ, 2011. — 100 с.
5. Найденова Л. Кибер-буллинг: опасное виртуальное «быкование» [Электронный ресурс] / Л. Найденова // ПСИ-ФАКТОР. — Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/cyber-bullying.htm>
6. Немеш О. М. Інтернет-технології в психологічній практиці : посібник / О. М. Немеш. — Київ : Слово, 2014. — 256 с.

7. Смолян Г. Л. Проблемы обеспечения гарантий безопасности информационного общества / Г. Л. Смолян, А. А. Кононов // Научно-техническая информация. — 2003. — № 8. — Серия 1. — С. 13–18.
8. Федоренко С. В. Глобалізація розвитку комп'ютерних технологій: інтернет, досягнення та наслідки / С. В. Федоренко // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали VI Всеукр. наук. конф. — Тернопіль, 2010. — Ч. 2. — С. 50–54.
9. Шерман О. М. Агресія в Інтернеті / О. М. Шерман ; Львівський держ. ун-т безпеки життєдіяльності. — Режим доступу : lubtp@ukr.net
10. Янг К. С. Диагноз – интернет-зависимость / К. С. Янг // Мир Интернет. — 2000. — С. 24–29.
11. Hamilton K., Kalb C. They log on but they can't log off / K. Hamilton, C. Kalb // Newsweek, December 18. — 1995. — P. 60–61.
12. Young K. Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder / K. Young // CyberPsychology&Behavior. Fall 1998, 1(3). — P. 237–241.

Tetyana Dzyuba

**VIRTUAL AGGRESSION AS A RESULT
OF THE INTERNET-DEPENDENT BEHAVIOR OF TEENAGERS**

The article highlights the phenomena of cyberbullying as one of the consequences of teenagers' Internet-addictive behaviour. It's emphasized that cyberbullying appears on the background of common social tension, psychological imbalance of the whole society, growing crisis of the social system. It's pointed out that the teenagers' aggressive behaviour is caused by the combination of individual and socio-psychological factors, in particular, having individual experience or observing the fact of violence, low socio-economic status of family and negative strategies of family education.

The results of empirical research of relationship between types of aggression reactions and factors of teenagers' Internet-addictive behaviour are analysed. Basing on the results of the study, it is found: teenagers prefer presence in Internet, where they can fulfil their social needs, which can't be fulfilled in the real world, virtual reality of teenager is the product of his/her activity, but it's reflected by teenager not like a product of own activity or an objectively existing reality; for the most of teenagers the need for sensory stimulation (curiosity, desire for new feelings, impressions, admiration of achievements etc.) appeared to be characteristic. It's noticed that teenagers lose gradually the touch with reality and excessive virtual communication forms the aggressive view of life by them, determination of statistical significance between verbal aggression and factor "change of state of consciousness as result of Internet-using" is a prove of this. At the same time, facts of demonstrating of covered Internet-aggression by teenagers, in particular such its type like trolling was determined as statistical significance between factor "change of state of consciousness as result of Internet-using" and types of aggressive reactions: indirect aggression and guilt feeling.

The conclusion about reasonability of introducing systematic measures, aiming to form the safe behaviour among teenagers in Internet, and awareness-building with this category of students is made.